

K 3792
1a

125

ლევან ბარსიაშვილი

ვეფხისტყაოსანი

სამხედრო ხელოვნების ისტორიის მასალები

სახელმწიფო გამომცემლობა
სამხედრო ხეობრი
თფილისი
1937

899.962.1 (092 ხელსაყვანი)

Handwritten notes:
ქართული
19.11.37.
მედიკოსი

ლევან ბარსიაშვილი

ვეფხისტყაოსანი

სამხედრო ხელოვნების
ისტორიის მასალები.

Handwritten:
JK 3792
10

შინ არ ვიყავი

ს ა ს ე ლ მ წ ი ფ რ
ბ ა მ მ მ ც ე მ ლ მ ბ ა

ტფილისი
1937

ს ა მ ხ ე ღ რ მ
ხ ე მ ტ მ რ ი

რედაქტორი — მ. გობრონიძე
კორექტორი — ჩ. გაბესკირია
გამომშვები — ალ. ჩხენკელი
ჯად. წარმ. 15/V. ხელმ. დასაბ. 31/V 37 წ.
წ. ზ. 5×8. ქ. ზ. 72×105. ფ. რ. 2 ფ.
შეკვ. № 698. მთ. № 60 380. ტირ. 3000

სახელგამის პოლიგრაფკომბინატი, ყორესის № 5

„ვეფხისტყაოსნიდან“ ამოკრეფილი მასა- ლები სამხედრო ხელოვნების ისტორიის სათვის

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ იშვიათია ისეთი დარგი ხელოვნებისა, რომელიც ისე მკაფიოდ გამოხატავდეს ისტორიული ხანის სოციალურ-ეკონომიურ ფორმაციას, როგორც სამხედრო ხელოვნება. ეს იმიტომ, რომ „არაფერი არაა ისე დამოკიდებული ეკონომიურ პირობებზე, როგორც სწორედ ჯარი და ფლოტი. შეიარაღება, შემადგენლობა, ორგანიზაცია, ტაქტიკა და სტრატეგია, უწინარეს ყოვლისა, განსაზღვრულ დროის წარმოებისა და კავშირგაბმულობის საფეხურზეა დამოკიდებული“¹.

ამის გამო, თუ გვსურს კარგად გავეცნოთ და გავიგოთ რომელიმე ხალხის წარსული, საჭიროა გულდასმით შევისწავლოთ ამ ხალხის სამხედრო ხელოვნების ისტორია.

ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა და უაღრესად საჭიროც ქართველი ხალხის წარსულის გაცნობისათვის, საფუძვლიანად შევისწავლოთ მისი წარსული სამხედრო ხელოვნების ისტორია. ეს მით უმეტეს, რომ ქართველი ხალხის წარსული, მისი ისტორია, უხვად შეიცავს ომების ისტორიას.

¹ Фр. Энгельс „Анти-Дюринг“ — партиздаѣ, Москва, 1934 г.
ვვ. 119.

სამწუხაროდ, ამ მხრივ დღევანდლამდე თითქმის არაფერი გაკეთებულა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდე ფელეტონურ წერილს, რომლებიც, უკეთეს შემთხვევაში, გამოდგება მხოლოდ მასალად სამხედრო ხელოვნების ისტორიისათვის.

ცხადია, ამ დიდი ნაკლის შევსებას შევძლებთ მხოლოდ მომავალში. ახლა კი საჭიროა შეგროვდეს და დამუშავდეს საჭირო მასალა.

ამგვარ მასალის ერთერთ მდიდარ და საიმედო წყაროს წარმოადგენს მხატვრული ლიტერატურა.

ჩვენ განვიზრახეთ ამ თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლა. „ვეფხისტყაოსანი“ მონუმენტალური ძეგლია არა მარტო მხატვრული ხელოვნებისა, არამედ იგი სამხედრო ხელოვნების ისტორიისათვისაც მეტად საინტერესო და საგულისხმო მასალას გვაძლევს.

ამ თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლა შუქს მოჰფენს ბევრ სხვა საკითხსაც და გაადვილებს ამ დიდი განძის შეთვისებას და შეგნებას.

სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია იარაღი, სამხედრო ორგანიზაცია, მებრძოლის თუ ჯარის გაწვრთნა-მომზადება, საბრძოლო წყობილება და ბრძოლის წარმოების წესი (ტაქტიკა, სტრატეგია), ჯარის მართველობა და დისციპლინა. თუ ყველა არა, მეტი წილი ამ ელემენტებისა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საკმარისად ფართოდ და ნათლად გამოსახულია „ვეფხისტყაოსანში“.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენებულია:

იარაღი: ა) სასროლი იარაღი: მშვილდი და ისარი კაპარჭით.

„აჰა მშვილდი და ისარი და მკლავი დაუშრომელი“ (78).

„ხრმალ-კაპარჭი მოიმაგრა, მკლავნი გაიმამა-
ცურნა“ (97).²

ბ) მკვეთრი იარაღი: შუბი, ლახვარი, ხმალი ანუ შიმშერი და მისი ნაწილი კოტა, სახნისი ძელზე წამოგებული და დანა.

„შუბი გატყდა, ხელი ჩაყავ, — ვაქებ, ხრმა-
ლო, ვინცა გლესა“ (488).

„ხრმალ გამოწვდილი მივუხე, მივეც ლახვართა სო-
ბასა“ (969).

„ვის შვენის, ლომსა, ხმარება შუბისა, ფარშიშ-
შერისა“ (3).

„ჩვენ ქაჯეთს ქაჯთა მეომრად დავაგნეთ ხრმალთა
კოტანი (1453).

„მას ნავსა ნავთა სალექად სახნისი ჰგია ძელითა“
(1100).

„ხელი მოჰკიდა, მიწასა დაასკენა, დაჰკლა დანითა“
(1178).

გ) დაცვითი იარაღი: ფარი ანუ დარაკა, მუზარადი და მისი ნაწილი ზარადი, ჩაბალახი, ჯაჭვი ჩვეულებრივი და საკურტაკე, ჯავშანი, ქაფი (სამხარილლიე ჯავშანი) და საბარკული (საწვივე ჯავშანი).

„ზედა ეწერა“ „აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო,
ჯაჭვ-მუზარდი, აღმასი, ხრმალი ბასრისა მჰრე-
ლიო“ (1433).

„დაეხურა ზარადები, პირსა მათსა უფარვიდა“ (1444).

„მათი მესმა დაპირება, ჩაბალახთა ჩამობურვა (657).

„კიდობანი გახსნეს, ჰპოვეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,
რასაცა ვით შეიმოსენ მეომარნი სამნი ყმანი,

² როგორც აქ, ისე ყველგან ტექსტი მოყვანილია — კონსტ კი-
კინაძის რედაქციით გამოცემული „ვეფხისტყაოსნიდან“.

ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარაღი, **საბარკული** მათი გვანი“
(1434).

„დავეკაზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, **ქაფითა**“
(483).

„ცხენსა შევჯე წაცამოველ **ჯაჭვი** მეცვა **საკურტაკე**“
(601).

„გათენდა, გაჩნდეს, მიმართეს თავისთავ ჰქონდა
ფარები“ (1479).

ჩამოთვლილი იარაღის გარდა მოხსენებულია ლახტი, მაგრამ საექვოა, რომ ეს იარაღი იმ დროს ხმარებაში ყოფილიყოს; ეს სიტყვა მთელ ნაწარმოებში ორჯერაა მოხსენებული. პირველად ტარიელი რომ უამბობს ავთანდილს გამოქვაბულიდან დევების გაძევების და მათთან ბრძოლის ამბავს, მოუთხრობს: „**მათითა ლახტის ცემითა ქვეყანა შეირყეოდა**“ (699). მეორე შემთხვევაში, ფატმანმა, რომ უამბო ავთანდილს ჩაჩნაგირის შესახებ და სთხოვა მისი მოკვლა, ავტორი მოგვითხრობს: „**რა ესე ესმა ავთანდილს ლალსა, ბუნება—ზეარსსა ადგა და ლახტი აიღო**“ (1172), მაგრამ, ვიმეორებთ, ლახტი ისეთი იარაღი არ უნდა იყოს, რომელსაც მაშინ მებრძოლნი ხმარობდნენ, რადგანაც პირველ შემთხვევაში ავტორი ამ იარაღის ხმარებას მითოლოგიურ დევებს მიაწერს, მეორე შემთხვევაში კი თვით ავთანდილსაც არ მოუხმარია ლახტი. უეჭველია, თუ ავთანდილს ლახტი სჭირებოდა, გამოიყენებდა კიდევ მას. ავთანდილმა კი ჩაჩნაგირს „**ხელი მოჰკიდა, მიწასა დაასკვნა, დაჰკლა დანითა**“ (1178), ჩაჩნაგირის ორ დარაჯ მონას კი „**თითო ხელი ყელსა მიჰყო, მუნვე მისცა სულთა ხდასა, თავი თავსა შეუტაკა, გაურღვა ტვინი თმასა**“ (1177). ამის გარდა, არც ავთანდილის, არც ტარიელის, არც ფრიდონის, არც სხვა პერსონაჟის იარაღის აღწერის დროს ავტორი არ იხსენიებს ლახტს. ცხადია, მეორე შემთხვევაში ეს სიტყვა გადამწერს შეცდომით შეუტანია.

მოხსენებულა კიდევ კეტი რკინისა: „**ამას ხელთა კეტი რკინისა ჭქონდა ხელთა ცალითა**“ (1104) და კიდევ „**კეტი ჭკრა, ძელი მოსტება ლომს მკლავი არ უდრებოდა**“ (1105); მაგრამ საეჭვოა, რომ რკინის კეტიც ავტორის დროს ჩვეულებრივი ფარადი ყოფილიყო. ჯერ ერთი სამხედრო ხელოვნების ისტორიიდან ვიცით, რომ არც ერთ კულტუროსან ხალხს კეტი რკინისა არ გამოუყენებია, როგორც ჩვეულებრივი საბრძოლო იარაღი, ქვიშოფ კი დავინახავთ, რომ ავტორის დროინდელი საზოგადოება მატარებელია შედარებით მაღალი კულტურისა. ამას გარდა მთელ ნაწარმოებში მხოლოდ ავთანდილი ხმარობს რკინის კეტს, ისიც განსაკუთრებულ შემთხვევაში. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ ავტორი საჭიროდ სთვლის განმარტოს ამ, როგორც ეტყობა, უცნაური იარაღის ხმარება. ს. კაკაბაძის გამოცემაში (ტფილისი, 1927 წ.) ზემოთ მოყვანილი სტრიქონი „ვეფხისტყაოსანში“ იკითხება ასე: „**კეტი ჭკრა, ძელი მოსტება, სხვით არად არ მოსტყდებოდა**“

მოხსენებულა კიდევ „ნაჭედი მათრახი“, რომელსაც ტარიელი ორ შემთხვევაში ხმარობს, როგორც საბრძოლო იარაღს (98, 228,), მაგრამ „ნაჭედი მათრახიც“ არ უნდა იყოს იმდროინდელი საბრძოლო იარაღი. თუ მათრახი ტარიელის ხელში იგივეობს საბრძოლო იარაღთან, ეს იმით აიხსნება, რომ ტარიელს „**ხელთა ნაჭედი მათრახი ჭქონდა უსხოსი მკლავისა**“ (88) და ამით ავტორს სწავლიდა მხოლოდ ტარიელის ბუმბერაზობა გამოხატოს.

აქვე გაკვრით უნდა აღინიშნოს ის პატარა შეცდომა, რომელიც დაშვებულია „ვეფხისტყაოსნის“ თითქმის ყველა გამოცემაში და ერთგვარ გაუგებრობას იწვევს. მხედველობაში გვაქვს 1433 ტაეპი კ. ჭიჭინაძის რედაქციით: „აქა სძეს აბჯარი საკვირველიო, ჯაჭვ-მუზარადი, აღმა-

სი, ხრმალი ბასრისა მკრელიო“. აღმასი, როგორც ძვირფასი ქვა, ცხადია, საბრძოლო იარაღად არ ჩაითვლება, აქ კი ჩამოთვლილია საბრძოლო იარაღი, მაშასადამე, სიტყვა აღმასი აქ ნახმარია მკრელის მნიშვნელობით, როგორც თვისების გამომხატველი (ზედსართავი სახელი) და უნდა იკითხებოდეს ასე: „აღმასი ხრმალი, ბასრისა მკრელიო“, ე. ი. მძიმე — ხმლის შემდეგ უნდა დაისვას.

ზოგიერთ გამოცემაში (მაგალითად ბროსეს გამოცემაში) სიტყვა „აღმასის“ მაგიერ ამ ტაეპში ნახმარია სიტყვა „აბჯარი,“ მაგრამ, ჩვენის აზრით, ეს სიტყვაც ამ ტაეპში შეცდომით უნდა იყოს გადამწერის მიერ შეტანილი. სიტყვა აბჯარი „ვეფხისტყაოსანში“ 35-ჯერ არის მოხსენებული და ყოველთვის ზოგადი მნიშვნელობით — საერთოდ ყოველგვარი იარაღის შეკრებითი სახელის მნიშვნელობით; თუ ზემოთმოყვანილ ტაეპში აღმასის მაგიერ სიტყვა აბჯარს ჩაეწერთ, მაშინ შექველია, უნდა ვიგულისხმოთ; რომ სიტყვა „აბჯარს“ კერძო მნიშვნელობაც ჰქონია, რადგანაც აქ ჩამოთვლილია ცალ-ცალკე იარაღი. სიტყვა „აბჯარის“ კერძო მნიშვნელობა, ჩვენის აზრით, დასაშვებია მხოლოდ, როგორც ტანთსაცვამი ჯაჭვისა. ამ შემთხვევაში კი გაუგებარი იქნება ნაწარმოების ბევრი გამოთქმა აბჯარის შესახებ, მაგალითად: „შეირტყა წელსა აბჯარი“ (216), ან „უბრძანა, ხელთა აიღეთ აბჯარი თქვენ საომარე“ და სხვა. შექველია, უფრო მართებულია ამ ტაეპში სიტყვა „აღმასი“.

როგორც სჩანს, ქვის ტყორცნასაც ჰქონია მაშინ ადგილი. ტარიელი უამბობს ავთანდილს ფრიდონის მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლის შესახებ: „**ქვითა დავლეწით წვივები**“ (661), მაგრამ არაფერია ნათქვამი, ხელით სტყორცნიდნენ ქვას, თუ იყო რაიმე სატყორცნი იარაღი. შექველია, ეს იარაღი შურდულისებური რამ უნდა ყო-

უძელ მოამასთან დაკავშირებით სანტერესოა, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი მოგვითხრობს: „წამოდგეს ბანთა და შუაკართა ზედა ისრის მსროლელნი და ქვის მტყორცებელნი“ („ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა. ტფილისი, 1897 წ. გვ. 434).

მოხსენებულია კიდევ სიტყვა ხანჯალი, მაგრამ საეჭვოა, რომ ეს სიტყვა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის მიერ იყოს ნახმარი, რადგანაც ხანჯლის მნიშვნელობით ავტორი 15 შემთხვევაში ხმარობს სიტყვა დანას და მხოლოდ ერთხელ ხანჯალს. უეჭველია, ეს სიტყვაც შემდეგაა ჩამატებული.

გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად, აღსანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება. ს. კაკაბაძე სიტყვა კოტას განმარტავს, როგორც ლახტს („ვეფხისტყაოსანი“, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით, 1927 წ. გვ. 197). „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტიდან კი ცხადად სჩანს, რომ ამ ნაწარმოების ავტორი სიტყვა კოტას ხმარობს ხმლის ტარის მნიშვნელობით. თუ დავუშვებთ ს. კაკაბაძის განმარტებას, გაუგებარი და უაზრო იქნება გამოთქმა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორისა: „ხრმალთა კოტანი“ (1433).

ჩვენ ვიცით, რომ თოფის წამალი და ცეცხლმსროლელი იარაღი პირველად გამოიყენეს ესპანეთში არაბებმა, ქალ. ალჟესირასს რომ ალყა შემოარტყეს, მე-13 საუკუნის დამდეგს.³⁾

აღსანიშნავია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს არც თოფის წამალზე, არც ცეცხლმსროლელ იარაღზე.

სამხედრო ორგანიზაცია—ნაწარმოებიდან მკაფიოდ არ სჩანს, ჰგულისხმობს თუ არა ავტორი მუდმივ ჯარს,

³⁾ П. И. Майн „Стрелковое оружие“, изд. Артил. Академии РККА, 1934 г., г. Ленинград, 88. 12.

თუმცა უფრო საფიქრებელია, რომ ჯარი მუდმივი იყო. ჯარი იკრიბება საჭიროების და მიხედვით, მშვიდობიანობისას ნადირობისათვის და ომიანობისას — ბრძოლისათვის. ტარიელი ასე უამბობს ავთანდილს ხატაელებთან საბრძოლველად მზადებას:

„ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია, იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი, მოკრბეს ინდოთა სპანიაო“
(444).

და მეორე შემთხვევაში:

„კაცი გავგზავნე, ვაცნობე ყოვლგან ლაშქარსა ყველასა“ (603).

როსტევან მეფე და ავთანდილი რომ სანადიროდ გაემზადნენ, ავტორი მოგვითხრობს „ლაშქარნი სამზოდ აწვიგნესო“ (74). აქედან სჩანს, რომ ლაშქარის გაწვევის წესიც უნდა ყოფილიყო წინასწარ დამუშავებული, სამწუხაროდ, ნაწარმოებიდან არ სჩანს, როგორი იყო თვით წესი ლაშქრის გაწვევისა.

ლაშქრის მებრძოლთა რიცხვი, როგორც სჩანს, დაახლოებით მაინც აღრიცხული უნდა ყოფილიყო. ავტორი ავთანდილის შესახებ ერთს შემთხვევაში ამბობს: „ავთანდილ პირმზე სპასპეტი ლაშქრისა ბევრ ათასისა“ და როსტევან მეფის შესახებ, პოემის დასაწყისში „ლაშქართ-მრავალი, ყმიანი“.

თუმცა ლაშქარი მეფის განკარგულებით იკრიბება, როგორც ეტყობა, ლაშქრის ცალ-ცალკე სპაათა უშუალო მებატრონე — ის მემამულე უნდა ყოფილიყო, ვის მიწა-წყალზედაც იკრიფება ლაშქარი.

იმ თანამდებობის პირთა მიხედვით, რომლებიც მოხსენებულა „ვეფხისტყაოსანში“, ძნელია იმ დროინდელ სამხედრო ორგანიზაციის სავსებით აღდგენა, მაგრამ ამ მხრივაც საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენებული არიან შემდეგი თანამდებობის პირნი: სპასპეტი, ამირსპასალარი, სპასალარი, ამილბარი, ამილახორი, მარზაპანი.

„ავთანდილ იყო სპასპეტი ძე ამირ-სპასალარისა“ (42).

„ერთი სამეფო საკარგემო, უბოძა ამილბარობა. თვით ამილბარსა ინდოეთს აქვს ამირ-სპასალარობა“ (348).

„ამილახორი“ მოასხი რემა, ჯოგი და ცხენია“ (56).

„ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანი“;

„კვლა ფრიდონისნი აავსნა, სპა ჰყვა, თუ სპასალარები“ (1569).

სპასპეტი და ამირსპასალარი, როგორც სჩანს, უმაღლესი თანამდებობის პირნი იყვნენ. მათ ექვემდებარებოდა სახელმწიფოს მთელი ლაშქარი. ამ ორ ტერმინს ავტორი ხმარობს ერთსა და იმავე მნიშვნელობით, იგი დაახლოვებით უდრის ჩვენი დროის მხედართმთავარს ანუ მთავარსარდალს, ამილბარიც დიდი თანამდებობის პირი ყოფილა, თითქმის მეფის სწორი. ტარიელი თავის თავზე ამბობს:

„ამილბარი ვარ, ხელმწიფე, სრულად ინდონი მმონობენ“ (407).

და თავის მამა ამილბარზე:

„თვით მეფე მან მამაჩემი დაიჭირა სწორად თავსა, თქვა ჩემებრივ ამილბარი, ნაძლევი ვარ, ვისაც ჰყავსა“ (349).

მაგრამ ნაწარმოებიდან არ სჩანს, რა მოვალეობას ასრულებდა ამილბარი, მართალია, „თვით ამილბარსა ინდოეთს აქვს ამირსპასალარობა“ (348), მაგრამ ამილბარის თანამდებობითაც რაღაც მოვალეობა ჰქონია დანიშნულ პირს, რადგანაც ფარსადან მეფე ტარიელს, რომ

ამილბარად ნიშნავს, ეუბნება: „შენ ვქონდეს ამილბარობა, ქმნა მისვე საურავისა“, ნაწარმოებიდგან კი არ სჩანს, რაში გამოიხატებოდა ეს „საურავი“.

ლაშქარი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იყოფოდა რაზმებად და სწორედ ამ რაზმების მეთაურნი უნდა ყოფილიყვნენ სპასალარნი, თუმცა ეს ნაწარმოებიდგან ნათელი არაა.

როგორც სჩანს, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, რიგის სპასპეტნიც უნდა ყოფილიყვნენ, რადგანაც ერთ ალაგას (1051) ავთანდილი თავის თავს „დიდი სპასპეტს“ უწოდებს. ამის გარდა თვით ავტორი ავთანდილზე ამბობს, „ძე ამირსპასალარისა“. მაშასადამე, ავთანდილი უბრალო სპასპეტი კი არა ყოფილა, არამედ „სპასპეტი ლაშქრისა ბევრ ათასისა“. იყვნენ იმის გარდა რიგის სპასპეტნიც იმავე მნიშვნელობით, როგორც სპასალარნი.

მარზაპანებს ევალებათ ჯარის შეკრება. არ სჩანს, მარტო ამაში გამოიხატებოდა მათი მოვალეობა, თუ სხვა რამეც ევალებოდათ, შესაძლებელია ისინი იყვნენ თემების, როგორც სამხედრო ოლქის, უფროსნი.

ყველა ჩამოთვლილი თანამდებობის პირნი მშვიდობიან დროსვე ინიშნებიან და ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას. ეს უტყუარი საბუთია იმისი, რომ იმ დროს ჯარის ორგანიზაცია წინასწარვე იყო გათვალისწინებული, მით უფრო შეგვიძლია ამის მტკიცება, რომ ჯარდ შეკრებისას ეწყობა, წინასწარ განსაზღვრულ წესით: „დაიწყეს დგომა ლაშქართა თემ-თემად, დას-დასებისა“ (595).

მაშასადამე, ჯარი ეწყობა „თემ-თემად დას-დასებისა.“ საინტერესოა და გამოსარკვევი ჯარის „თემ-თემად“ დაწყობა. თემი, როგორც საბა-სულხან ორბელიანი განმარტავს, „ქვეყნის ერთი ნაწილია“, მაშასადამე, თემი სახელმწიფოში შემავალი ტერიტორიული ერთეულია, საიდა-

ნაც ჯარი იკრიბებოდა ძველად. უეჭველია, განსაზღვრულ თემიდან შეკრებილი ჯარი შეადგენდა ცალკე სამხედრო ერთეულს, ამის გამოც ჯარი ეწეობა „თემ-თემად“. ცხადია, თემს განსაზღვრული სამხედრო ვალდებულებანი ჰქონდა. სამწუხაროდ ნაწარმოებიდან არ სჩანს, რაში გამოიხატება ეს ვალდებულებანი, ჯარის შეკრების გარდა, ან როგორი იყო თვითონ ჯარის შეკრების წესი. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ მე-7 საუკუნის ბიზანტიის შემოიღეს სახელმწიფოს ტერიტორიის დაყოფა ცალ-ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულებად, რომლებიც ერთსა და იმავე დროს სამხედრო ოლქის როლს თამაშობდნენ. ამგვარ ადმინისტრაციულ ერთეულს—სამხედრო ოლქს, ბერძნულად „თემა“ ერქვა⁴.)

ბიზანტიიდან შემოვიდა საქართველოში ეს წესი ტერიტორიის დაყოფისა, თუ საქართველოში შემუშავდა დამოუკიდებელივ, როგორი იყო ზედმიწევნით თემებში ჯარის შეკრების წესი და პირობები—ეს საკითხები ცალკე გამოკვლევას მოითხოვს.

თუმცა სარანგებს „ხელთა აქვთ აბჯარი“, მაინც სარანგი სამხედრო რაზმის უფროსი კი არ არის, როგორც ს. კაკაბაძე განმარტავს, არამედ „რაოდენთა კაცთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბოროტნი კაცნი შეშინდნენ“ (საბა), ე. ი. წესრიგის დამცველნი იყვნენ მშვიდობიანობისას, შესაძლებელია, ომის დროსაც ბრძოლის ველზე.

„ზედა მოატყდა მკვრეტელი, გახდეს ზათქი და ზარები.“

⁴) Ф. И. Успенский „История Византийской империи“, том I, часть II, изд. Брокгауз-Ефрон, С-Петербург, гл. VII. და Г. Дельбрюк „История военного искусства в рамках политической истории“, т. III, гл. VII, изд. Госвоениздат, Москва, 1933 г.

ვერ იჭირვიდეს სარანგნი, მუნ იყო არ სიწყნარები
(1242).

და მეორე შემთხვევაში:

„შუკათა შოდგეს ვაჭარნი, ყოვლგნით მკვრეტელ-
თა ჯარია:

შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქვთ მათ აბჯან-
რია;

მოიჯრებოდეს ჯალაბნი, სარანგთა დამსაჯარია“.
(1531).

როგორც სჩანს, ჩვეულებრივი ყოფილა მშვიდობიანობის დროს მგზავრების (მეტადრე ვაჭრების) გაძარცვა მეკობრეების მიერ და ამის გამო ჩვეულებრივია შეიარაღებულ დამცველის გაყოლება, რაც ასე დამახასიათებელია ფეოდალური ხანისათვის.

„მათი ბადრაგა ავთანდილ უძღვის გულითა ქველი-
თა“ (1100).

საგულისხმოა კიდევ მეთვალყურე დარაჯის დანიშვნა ბრძოლის დროს:

„სალამოს უამს დაიზახა ქედით მათმან დარაჯამან“
(491).

ეს ცხადი საბუთია იმისი, რომ ავტორისდროინდელ სამხედრო წრეებში კარგად ჰქონდათ შეგნებული მოულოდნელ თავდასხმის მნიშვნელობა. იცოდნენ, რომ მოწინააღმდეგის მიერ შესაძლებელი იყო სხვადასხვა მანევრი და ამ მანევრის წინააღმდეგ ზომებს ღებულობდნენ.

„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ხშირად ხმარობს სიტყვებს „ყმა და მოყმეს“ რაინდის მნიშვნელობით (ფეოდალურ ხანისა). აქ საინტერესოა ერთი გარემოება: თუმცა იმ ორ სიტყვას თითქმის ერთსა და იმავე მნიშვნელობით ხმარობს ავტორი, მაგრამ ცოტაოდენი განსხვავება მაინც მოსჩანს ამ ორ ტერმინს შორის.

მოყმე მთელ ნაწარმოებში ნახმარია 36-ჯერ, ამათში 11-ჯერ ავთანდილის შესახებ, 10-ჯერ ტარიელის და 4-ჯერ ფრიდონის შესახებ, სხვა შემთხვევაში ავტორი ხმარობს მოყმეს, როდესაც მოგვითხრობს განყენებულ პიროვნებებზე. არც ჩაჩნაგირს, არც სამ ძმა ხატაელს, ან ნაწარმოების სხვა პიროვნებას ავტორი მოყმეს არ უწოდებს, თუმცა იმათ ყმებად მოიხსენებს, როგორც ხშირად ტარიელს, ავთანდილს და ფრიდონს. აქედან მოსჩანს, ვიმეორებთ, ერთგვარი განსხვავება ამ ორ ტერმინს შორის, მაგრამ ეს საკითხიც მოითხოვს ცალკე გამოკვლევას. როგორც სჩანს, ყმებს თან ახლდათ მებაჯრენი:

„ჩვენ ვიახლენით სამოავე სამნივე მებაჯრენია“
(223).

ყუბნებიან სამნი ძმანი ხატაელნი ავთანდილს.

სამხედრო გაწვრთნა-მომზადება — როგორც ნაწარმოებიდან სჩანს, მშვილდოსნობა, შუბოსნობა, ხრმლითკვეთება იყო საგნები, რომლებიც ყველა მებრძოლს უნდა შეესწავლა და რითაც იგი ფასდებოდა. ტარიელი თავის აღზრდაზე რომ უამბობს ავთანდილს, მოუთხრობს:

„თვით შუბოსხანნი ჩემებრივ არავინ არ ეგებიან“
(354).

მეორე შემთხვევაში:

„ჩემგან ხრმლითა განაკვეთი ნახეს, მეტად გაუკვირდეს“ (496).

როსტევან მეფე მოსთქვამს:

„ღმერთმან არ მომცა ყმაშვილი, ვარ საწუთროთა თმობითა,

ანუცა მგვანდეს მშვილდოსნად, ანუ კვლავ ბურთაობითა“ (65).

ყველა ცალკე მებრძოლს გაწვრთნა-მომზადება ამ საგნების ვარჯიშში გამოიხატებოდა, მებრძოლთა კოლექ-

ტივი კი, როგორც სჩანს, იწვრთნებოდა ნადირობით. არ უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ ძველი დროის ნადირობა რთული და პასუხსაგები საქმე იყო. გარეული ნადირი და მხეცი იმდენად მრავლად იყო, მეორე მხრივ იარაღი შედარებით იმდენად პრიმიტიული, რომ ნადირობა მოითხოვდა დიდ გამბედაობას, ხერხს, მონადირეთა მოქმედების ურთიერთ შეთანხმებას. პასუხსაგები საქმეც იყო, რადგან გარეული ნადირი ხშირად შემოსეულ მტერზე ნაკლებ ზარს არ სცემდა მოსახლეობას. ბოლოს, დახოცილი ნადირი შესამჩნევი წყარო იყო შემოსავლისა. ამით აიხსნება, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გმირები შედარებით ხშირად მართავენ ნადირობას.

ნადირობა, ბურთაობა, ასპარეზობის მონაწილე მშვიდობიან დროს იჩენდა მებრძოლის თვისებებს და ამითვე ფასდებოდა ვაჟკაცი. ამით აიხსნება ავთანდილის გაბედული პასუხი როსტევან მეფის ჩივილზე:

„მიწამცა თქვენი ავთანდილ თქვენს წინა მშვიდლობა
სანია;

ნაძლევი დავდგათ, მოვასხნეთ მოწმედ თქვენივე
სპანია:

მოასპარეზედ ვინ მგავსო? ცუდილა უკუთქმანია,
გარდამწყვეტელი მისიცა ბურთი და მოედანია“ (69).

საბრძოლო წყობილება და ბრძოლის წარმოების წესი. როგორც სჩანს, განსაზღვრული, წინასწარ გამომუშავებული საბრძოლო წესი და, მაშასადამე, საბრძოლო წყობილებაც უნდა ყოფილიყო. ტარიელმა ხატაელებს შეუთვალა:

„ბრძანეთ, მოდით, შემებენით ვითა წესი და რიგია“
(485).

მართალია, ავტორი არ ასწერს დაწვრილებით საბრძოლო წყობილებას. ცხადია, ეს არც საჭირო, არც სავალდებ-

ბულოა მხატვრული ნაწარმოების ავტორისათვის, მაგრამ მაინც ნაწარმოებიდან სჩანს, რომ ავტორმა კარგად იცის იმდროინდელი საბრძოლო წყობილება და ბრძოლის წესები.

როგორც სჩანს, ტაქტიკური ერთეული რაზმი იყო.

ბრძოლაში რამდენიმე რაზმი ღებულობდა მონაწილეობას.

ტარიელი ავთანდილს ხატაელებთან ბრძოლას რომ უამბობს, აღნიშნავს:

**„ერთობ სრულად ამოვწყვიტე წინა კერძი რაზმი
ორი“** (489).

რაზმი რამდენიმე კეცის ანუ მწკრივასაგან შესდგებოდა.

როგორც ეტყობა, რაზმის მწკრივის ანუ კეცის რიცხვი განსაზღვრული არ უნდა ყოფილიყო. ტარიელი ხატაელთა ჯარის შესახებ ამბობს:

„შეჰქმნეს რაზმი მრავალ კეცი“. (486).

რაზმი განსაზღვრულ წესით უნდა მდგარიყო; უეჭველია, ერთიმეორის გვერდით და სიღრმეში მჭიდროდ დაკავშირებული; იმავე ადგილას ტარიელი ამბობს:

**„მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წუნარად ღვეს და აუ-
შლელად“** (487).

ბრძოლა, როგორც მოსალოდნელია, წარმოადგენს ორ პირისპირ დამდგარი „მრავალკეცი“ რაზმების შეხლას. მაგრამ ბრძოლა უბრალო შეხლა და კიდილი კი არ არის, როგორც, ვთქვათ, საშუალო საუკუნოებში ევროპულ რაინდებს შორის, არამედ სამხედრო ხელოვნების უფრო მაღალი საფეხურია. ბრძოლაში სხვადასხვა ტაქტიკურ ხერხსაც მიჰმართავენ: ჩასაფრებას, დაზვერვას, შემოვლას, მოწინააღმდეგის შეცდომაში შეყვანას და მოულოდნელად თავდასხმას. ეტყობა, ყველაფერი ეს მაშინ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.

ტარიელი ხატაელებთან ბრძოლის დასაწყისს ასე ასწერს:

„კვამლი შეჰქმნეს ლაშქართათვის, დამალული გამელაუნეს;
სამალავით გამოვიდეს, თავნი ორგნით აქარავენს“
(486).

ბრძოლა იწყება შუბით, რომ აერივნათ მოწინააღმდეგის „მრავალ კეცი“ რაზმი, რომელიც „წყნარად სდგეს და აუშლელად“ და შემდეგ ხმალდახმალ ეკვეთებიან ერთმანეთს; ბრძოლას იწყებს ყველაზე ძლიერი მებრძოლი და სცემს იმ ადგილას, სადაც მოწინააღმდეგის „უფროსი რაზმი“ ეგულება.

მას მხარს უჭერენ „ერთობილნი“ და ამ ხელჩართულ ბრძოლით სწყდება საკითხი. ტარიელი ასე ასწერს ხატაელებთან ბრძოლას:

„შუბი ვსთხოვე, ხელი ჩავყავ მუზარადის დასარქმელად,
საომარად ატეხილი ვიყავ მათდა გამტეხელად;
ერთსა წავსწვდი უტევანსა, წავგრძელდი და წავეგრძელად.
მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუშლელად“ (487).

ახლოს მივტლ შემომხედეს, შმაგიაო, ესე თქვესა.
მუნ მივმართე მკვლავ-მაგარმან, სად უფრისი ჯარი დგესა:
კაცს შუბი ვკარ, ცხენი დავეც; მათ ორნივე მიჰხედეს მზესა,
შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ,—ვაქებ, ხრმალო, ვინცა გლესა. (488).

შიგან ზსრე გავერივე, გნოლის ჯოგსა, ვითა ქორი.
კაცრ კაცსა შემოვტყორცნე, ცხენ-კაცისა დავდგრი გორი;

კაცი, ჩემგან განატყორცნი, ბრუნავს ვითა ტანა-
ჯორი;
ერთობ სრულად ამოვწყვიტე წინაკერძი რაზმი ორი“
(489).

„ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი
დიდი“ (490).

ბრძოლას თუ ლაშქრობას წინ უსწრებს დაზვერვა და
საერთოდ საჭირო ცნობების შეკრეფა. ფატმანი, უეჭვე-
ლია, ავთანდილის კარნახით, სწერს ნესტან დარეჯანს:
„ჩვენ ამისთვის ესე მონა გამოგვზავნეთ თქვენსა წინა-
ვსცნათ ამბავი ქაჯეთისა, მოსრულმანცა ქაჯნი შინა?
მანდაურთა მეომართა ანგარიში წვრილად გვინა,
ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავადი მათი ვინა“ (1336).

რაცა იცი მანდაური, მოგვიწერე გაამულავნე“ (1337).

ეს, ასე ვთქვათ, სტრატეგიული დაზვერვაა, მაგრამ
უშუალოდ ბრძოლის წინაც ხდება დაზვერვა, ე. ი. ტაქ-
ტიკურ დაზვერვასაც ჰქონდა იმ დროს ადგილი.

ავტორი მოგვითხრობს, რომ ქაჯეთის ციხის აღების
წინ ტარიელმა და მისმა მეგობრებმა „მაჰ ლამით უქმნეს
სადარნო, 4) უცრუო ანაჩქარები“ (1479).

ალსანიშნავია კიდევ საუცხოო ხერხი, რომელსაც
მიმართეს „ვეფხისტყაოსნის“ გმირებმა ქაჯეთის ციხის
ასაღებად ტარიელის რჩევით:

„მაგა თათბირსა, ესე სჯობს, ვქმნათ ჩემი მონახსე-
ნები:

გავიყოთ კაცი ას-ასი, რა ლამე ჩნდეს ნათენები,
სამთავე სამგნით მივმართოთ, ფიცხლავ დავსხლი-
ტოთ ცხენები“ (1471).

„ფიცხლავ შევებნეთ, შევსჯარნეთ, ვერ მოგვა-
სწრებენ კარებსა.

სამთავან ერთი შევუალოთ, სხვა გარეთ ვსცემდეთ
გარებსა,

4) სადარნო დაზვერვას ნიშნავს.

მან ერთმან შიგნით შიგანნი მივსცეთ სისხლისა ღვა-
რებსა“ (1472).

აქ მოცემულია ჩინებული ხერხი ადგილობრივ გამაგრებულ მოწინააღმდეგეზე შეტევისა. აქ არის შემდეგი მართებული აზრი: მომგერიებელს არ ძალუძს ყველგან ძლიერი იყოს და მისი ძალისა და ყურადღების უფრო მეტი დაქსაქისათვის საჭიროა შეტევა სწარმოებდეს რამდენიმე მხრით, რადგანაც „სამთაგან ერთი შეუვალთ“, რამდენიმე მხრიდან შეტევით უფრო ადვილად ვუპოვნით მომგერიებლებს სუსტ მხარეს, გავარღვევთ მასო. გაიღრღვევა თუ არა ერთი ადგილიც კი მომგერიებლისა, იქ უნდა გაძლიერდეს შეტევა: „მან ერთმან შიგნით შიგანნი მივსცეთ სისხლისა ღვარებსა“, თუმცა დანარჩენებმაც არ უნდა შეანელონ შეტევა: „სხვა გარეთ ვცემდეთ გარებსა“, რომ მომგერიებლებმა ვერ შესძლონ სხვა ადგილიდან გააძლიერონ მოგერიების ხაზი იმ ადგილას, სადაც იგი გაიღრღვა.

თუ რამდენად მაღალი კულტურის გამომხატველია ეს ხერხი ბრძოლისა, საკმარისია გავიხსენოთ, რომ იგი დღესაც ცოცხალია სამხედრო ხელოვნებაში.

არის ნიშანი იმისა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის დროინდელ ბრძოლებში რეზერვის გამოყენებასა ჰქონდა ადგილი:

„უკანანიცა ლაშქარნი მოესწრნეს მათ გაქცეულთა.
დაუწყეს პყრობა, ჩამოყრა შეშინებულთა, ძლე-
ულთა“ (494).

დასაშვებია, რომ „უკანანიცა ლაშქარნი“ რეზერვის აღსანიშნავი იმდროინდელი ტერმინი იყოს, მაგრამ ეს საკითხი მოითხოვს უფრო მეტ დასაბუთებას და შემოწმებას სხვა წყაროებითაც.

ჯარის მართველობა--როგორც ნაწარმოებიდან სჩანს, მშვიდობიანობის დროს ჯარი იკრიბება მეფის ან ამირსპასალარის განკარგულებით: „**ვუბრძანე წვევა** ლაშქართა, გავეზავნე მარზაპანია“—უამბობს ტარიელი აეთანდილს. ამის გარდა ლაშქრობის წინ ამირსპასალარი სინჯავს ლაშქრის დარაზმულობას, მის მოკაზმულობას, აბჯარს, ტაიჭთა სიმალეს, მებრძოლთა სიჩაუქეს და სიკეთეს:

„**აღლუმი ვნახე**, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა.

სიჩაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა.

ტაიჭთა მათთა სიმალე, აბჯართა ხვარაზმულობა“ (495).

მაშასადამე, მშვიდობიანობის დროსვე ჯარის შეკრება, მისი შეიარაღება და მოკაზმულობა, ბრძოლისათვის გაწვრთნა-მომზადება ამირსპასალარის გამგებლობის და მართვის საქმეა.

ბრძოლის ველზე ჯარის მართველობა განისაზღვრება ამირსპასალარის მიერ წინასწარ გეგმის შედგენით და საჭირო განკარგულების გაცემით, რომლის მიხედვითაც ჯარი იბრძვის:

„**ვუბრძანე ჩაცმა აბჯრისა** ლაღმან სიტყითა ხაფითა;

დავეკაზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, ქაფითა;

რაზმი დავაწყევ, მივმართე, წაველ დიდითა სწრაფითა“

(483).

ზოგიერთ შემთხვევაში თათბირსაც მართავენ, სადაც წინასწარ მუშავდება ბრძოლის გეგმა. დამახასიათებელია, რომ თათბირში მონაწილეობას იღებენ მხოლოდ უმაღლესი თანამდებობის პირნი და გადამწყვეტი სიტყვა მაინც ამირსპასალარს ეკუთვნის:

„**დაასკვნეს იგი თათბირი, ტარიას განაჯრახები**“ (1475)

ქაჯეთის ციხის აღების წინ.

თვით ბრძოლის მსვლელობაში ამირსპასალარის მეთაურობა მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ პირადი ვაჭ-

კაცობით მაგალითი უჩვენოს თავის მებრძოლთ და ამით გაამხნევოს ისინი:

„მუნ მივმართე მკლავ-მაგარმან, სად უფროსი ჯარი
დგესა“ (1488).

„შიგან ასრე გავერივე, გნოლის ჯოგსა ვითა ქორი“
(489).

„ერთობილნი მომეხვიენეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი
დიდი“ (490).

დისციპლინა: როგორც ნაწარმოებიდან სჩანს, ჯარში დამყარებულა მტკიცე დისციპლინა, ყველაფერი, როგორც მშვიდობიანობისას, ისე ბრძოლის დროს სრულდება ბრძანებისა და განკარგულების თანახმად:

„ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია“
იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი მოკრბეს ინდოთა სპანია“
(444):

„ვუბრძანე ჩაცმა აბჯრისა ლაღმან სიტყვითა ხა-
ფითა;

დავეკაზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, ქაფითა;
რაზმი დავაწყევ, მივმართე, წაველ დიდითა სწრა-
ფითა“ (483).

საინტერესოა გავიხსენოთ, რომ ფეოდალურ ხანის ჯარს ნაკლებად სწამდა დისციპლინა; მას უფრო ახასიათებდა ანარქია, როგორც მშვიდობიანობის დროს, ისე ბრძოლის ველზე. ფეოდალ-რაინდისათვის წარმოდგენილი იყო, რომ ბრძოლის ველზე მას წინასწარ სხვის მიერ გამომუშავებული წესით ან მით უფრო განკარგულებით ემოქმედნა. ფეოდალურ ხანაში ჯარში შეთანხმება, მოლაპარაკება შესაძლებელი იყო, ბრძანება კი არავითარ შემთხვევაში.

*
**

იმისათვის, რომ „ვეფხისტყაოსნიდან“ ამოკრებილი ცნობები გამოვიყენოთ მომავალში როგორც დამუშავე

ბული მასალა სამხედრო ხელოვნების ისტორიისათვის, საჭიროა გამოვარკვროთ ორი საკითხი:

1. რომელ ხანას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის მიერ აღწერილი სამხედრო ხელოვნება.

2. რომელ სოციალურ-ეკონომიურ ფორმაციას გამოხატავს იგი.

ცხადია, ამ საკითხების გამოსარკვევად საჭიროა „ვეფხისტყაოსნის“ ყოველმხრივ შესწავლა. საქმეს კიდევ ის ართულებს, რომ დღევანდლამდე არ არის შესწავლილი და გამოცემული საქართველოს სამხედრო ხელოვნების ისტორია. ამის გამო ჩვენ შეგვიძლიან გამოვსთქვათ მხოლოდ რამდენიმე მოსაზრებანი ამ ორი საკითხის გასაშუქებლად.

1. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი არ იცნობს მონღოლთა სამხედრო ხელოვნებას.

სამხედრო ხელოვნების ისტორიიდან ვიცით და მონღოლთა დროის ჟამთააღმწერელიც მოწმობს, რომ მონღოლები იყვნენ „საჭურველსა არა-რასა მქონებელნი, მშვილდისა და ისრისა კიდე“, სამაგიეროდ „მოისარნი იყვნეს რჩეულნი, მაგრითა მშვილდითა უცთომრად მსროლელნი, რომელთა საკრავსა ვერა-რა-მან საჭურველმან დაუდგნის. უფროს ცხენსა ზედა იყვნეს მზნე, რამეთუ აღზრდა მათი ცხენსა ზედა იყვის“ („ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა, 1897 წ. გვ. 499). ამის გამო მონღოლთა სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია სასროლი იარაღით ბრძოლა. მათი ბრძოლის მთავარი ხერხი იმაში გამოიხატებოდა, რომ ცხენოსანთა დიდი მასა ეცემოდა მოწინააღმდეგეს და უშენდა ისარს. თუ პირველი ტალღა ცხენოსან მოისრებისა ვერ შეარყევდა მოწინააღმდეგეს, იგი უკან იხევდა და მოწინააღმდეგეს მიესეოდა მეორე ტალღა ცხენოსან მოისრებისა.

თემურლანგი მოითხოვდა, რომ ბრძოლის ველზე სიღრმეში 9 ამგვარი ტალღა, ანუ ეშელონი მდგარიყო. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ეს მოთხოვნილება უფრო თეორიული იყო. სინამდვილეში ეშელონების რიცხვი უფრო მცირე იყო, მაგრამ არანაკლებ სამისა.

ასე ღრმა საბრძოლო წყობილება სხვა ღონისძიებასთან ერთად საშუალებას აძლევდა მათ გარშემორტყმოდნენ მოწინააღმდეგეს და გაეყლიტათ იგი; სწორედ ასეც მოიქცნენ მონღოლები საქართველოში პირველი შემოსევის დროს იმ ბრძოლაში, რომელზედაც ჩვენი ისტორიკოსი სწერს: „ნახევარი ივლტოდეს თათარნი და ნახევართა მზირი ეყო და უკანით მოუხდეს. მაშინ მოიწიარისხვა ზეგარდამო... და ივლტოდეს ქართველნი და თვით მეფე ლაშა, და ურიცხვი სული ქრისტეანე მოკვდა“ („ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა, 1897 წ. გვ. 505).

მკვეთრი იარაღის მქონე ჯარი, უმეტეს შემთხვევაში ქვეითი, მონღოლების ჯარში დამხმარე როლს თამაშობდა, თუმცა ყველაზე კარგ ჯამაგირს მონღოლთა ჯარში ქვეითი ჯარისკაცი ლეზულობდა. ცხენოსან ჯარის მიერ დამარცხებული მოწინააღმდეგის დატყვევება თუ ამოყლეტა, ციხე-ქალაქის ალყის შემორტყმა, მეციხოვნეობა და სხვა ამგვარი რამ, აი ის ამოცანები, რომელნიც ვალად ედვა მონღოლთა მკვეთრ იარაღის მქონე ქვეითა ჯარს.

პირიქით, როგორც საერთო სურათი ბრძოლებისა, რომელიც აწერილია „ვეფხისტყაოსანში“, ისე ნაწარმოებიდგან ამოკრებილი ცალკე ფაქტები გვარწმუნებენ, რომ ავტორისდროინდელ ბრძოლებისათვის დამახასიათებელია მკვეთრი იარაღით მოქმედება.

საკმარისია გავიხსენოთ საერთო სურათი ინდო-ხატა-

ელთა ბრძოლისა, ან ის ფაქტი, რომ ტარიელი აქებს არა მშვილდ-ისრის გამკეთებელს, არამედ ხმლის გამლესავს: „შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ, ვაქებ, ხრმალო, ვინც გლესა“ და იქადის არა მშვილდ-ისრის ნამოქმედრით, არამედ ხმლის ნაკვეთით: „ჩემგან ხრმლითა განაკვეთი ნახეს, მეტად გაუკვირდათ“, რომ დავრწმუნდეთ წამოყენებულ დებულების სიმართლეში.

ნადირობის გარდა, ბრძოლების აღწერის დროს „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი მხოლოდ ერთხელ იხსენიებს მშვილდ-ისარს, ისიც გაკვრით (649). მებრძოლის იარაღის აღწერის დროსაც არ იხსენიებს ავტორი მშვილდ-ისარს.

„კიღობანი გახსნეს, ჰპოეს მუნ აბჯარი სამი ტანი, რასაცა ვით შეიმოსნეს მეომარნი სამნი ყმანი.

ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული მათი გვანი“ - ჯარი თუ უკან იხევს, მხოლოდ დამარცხებული ან შეძრწუნებული მოწინააღმდეგის სიმრავლე-სიძლიერით.

აქედან ცხადია, რომ ავტორი არ იცნობს მონღოლთა სამხედრო ხელოვნებას.

თუ მხედველობაში ვიქონიებთ იმ გარემოებას, რომ მონღოლთა შემოსევას და მათ გაბატონებას საქართველოში დიდი გამოძახილი ჰქონდა, ძნელი წარმოსადგენია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ცხოვრებულიყო მონღოლების შემოსევისას, ან მის შემდგომ და არავითარი გავლენა არ მოეხდინა მის შეხედულებაზე მონღოლების სამხედრო ხელოვნებას. უფრო სწორია ვიფიქროთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი უცხოვრობდა მონღოლების შემოსევამდე საქართველოში და მის მიერ აწერილი სამხედრო ხელოვნება ეკუთვნის მონღოლების შემოსევის წინა ხანას.

2. სამხედრო ხელოვნება, რომელიც აწერილია „ვეფხისტყაოსანში“, გარკვევით განსხვავდება საქართველოს

მეზობელ აღმოსავლეთ ერების, ირანელებისა და არაბების სამხედრო ხელოვნებისაგან.

ირანელებისა და არაბების, როგორც მონღოლების და საერთოდ აღმოსავლეთის ერების სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია სასროლი იარაღით ბრძოლა. „ხრმალი და მოკლე შუბი გამოიყენებოდა (ირანელების მიერ) მხოლოდ როგორც მეორეხარისხოვანი იარაღი“.⁵⁾

იმავე ავტორის აზრით ირანელების მთავარი იარაღი ისარი იყო. მართალია, ჰანს დელბრიუკი თავის გამოკვლევაში ემყარება ცნობებს, რომელნიც ამოკრეფილია ესქილის დრამატულ ნაწარმოებიდან „სპარსელები“ და ეს ცნობები უძველეს ხანას ეკუთვნის, მაგრამ საკმარისია ვავიხსენოთ ირანელ მე-10 საუკუნის მწერლის ფირდოუსის ნაწარმოები, „შაჰ-ნამე“ და დავრწმუნდებით, რომ ირანელების სამხედრო ხელოვნებას საშუალო საუკუნოებშიაც ისარი ახასიათებდა. ჯერ ერთი, არ არის „შაჰ-ნამე“-ში აწერილი ბრძოლა, რომ მშვილდ-ისარი მოხსენებული არ იყოს. ამის გარდა, ისარს „შაჰ-ნამე“-ს ავტორი მოიხსენებს, როგორც მებრძოლის მთავარ იარაღს. ამ დებულების დასამტკიცებლად „შაჰ-ნამეს“ მკითხველი ბევრს საბუთს იპოვნის; მოვიყვანთ რამდენიმეს:

„მე გავსცემ როსტომს ჰასუხსა, ესე დღე მენატრებოდა, ისრითა უზამ ჰასუხსა“ . . . (3656).

„ჰკრა მკერდსა არყის ისარი, აშქაფუშ გარდახდებისა, გარე შეიქცა, მობრუნდა, როსტომ მათისა ნებისა; თურქთა წაიღეს ისარი, სისრულე ეკვირვებისა, შუბისა ტარსა უფროა, ამას ვინ დაუდგებისა“ (3589).

„ჰკრა ისარი მუზარადსა, სისხლთა რევიფ ტვინი ნახა,

⁵⁾ Г. Дельбрюк — „История военного искусства в рамках политической истории, „Госиздат“ Москва, 1936 г. т. I. гл. 74.

ტუის თვალთა დაუბნელდა, ცრემლიანმა ივაგლახა
(3381).

„მისის მშვილდით შეტყარცნილსა ისართანა ქვანი
ლბოდეს“ (3358) ⁶⁾.

და სხვა.

ესევე ითქმის არაბების სამხედრო ხელოვნების შესახებ: „მთავარი განსხვავება, სწერს დელბრიუკი არაბების შესახებ, დასავლეთისაგან გამოიხატებოდა იმაში, რომ მათში უფრო გახშირებული იყო მშვილდი და ისრის ხმარება“ ⁷⁾.

ჩვენ კი ვიცით, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ აწერილ სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია შუბით და უმთავრესად ხმლით ბრძოლა. თუმცა უნდა ითქვას, რომ როგორც სჩანს, „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი იცნობს არაბთა სამხედრო ხელოვნებას, ან, უკეთ ვსთქვათ, „ვეფხისტყაოსანში“ არის ორი ადგილი, რომელიც ცხადპყობს არაბების სამხედრო ხელოვნების, თუმცა ცოტაოდენ, მაგრამ მაინც გარკვეულ გავლენას.

ა) ერთ ადგილას ტარიელი უამბობს ავთანდილს მოწინააღმდეგე მებრძოლების შესახებ „ქვითა დავლევწით წვივებიო“, თუმცა ავტორი იარაღის შესახებ არაფერს ამბობს, მაგრამ ჩვენ ერთი არაბული ნაწარმოებიდან ვიცით, რომ არაბთა მებრძოლნი ჩვეულებრივ ცხენზე მარჯვნივ და მარცხნივ ხურჯინის ზვალში 30 ქვას ატარებდნენ⁸⁾, უეჭველია, მოწინააღმდეგის წვივების დასალეწად.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ტარიელს და მის თანამებრძოლთაც ცხენებზე თან ჰქონდათ იმავე მიზნით ქვები

⁶⁾ ფირდოუსი, „შაჰ-ნამე“, გამოცემა სახელმწიფო უნივერსიტეტისა, ქ. ტფილისი, 1934 წ.

⁷⁾ Г. Дельбрюк — „История военного искусства в рамках политической истории“, т. III, гл. 119.

⁸⁾ იქვე.

და ბრძოლაში გამოიყენეს იგი. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარია, როგორ დაღწეს წვივები.

ბ) არაბთა ტაქტიკოსები ამბობდნენ: „წინასწარმეტყველს სალამოთი უყვარს გამარჯვებაო“. ეს იყო დედა-აზრი მათი ბრძოლის წარმოების წესისა. არაბები ბრძოლის კრიზისს სალამომდე მიიყვანდნენ ხოლმე და ამ მომენტისათვის მათ ჰყავდათ ჯარის ცალკე წყება, რომელსაც უწოდებდნენ „რისხვის სალამოს“. ეს წყება მხოლოდ ბრძოლის დამთავრებისას, სალამოს ჟამს ეკვეთებოდა მტერს, რისხვასავით ეცემოდა მას და ამარცხებდა.

ტარიელი ასე ასწერს ხატაელებთან ბრძოლის დამთავრებას:

„სალამოს ჟამს დაიზახნა ქედით მათმან დარაჯამან: ნულარა სდგათ, წავედითო, კვლა მოგვხედნა რისხვით ცამან,

მოვა მტვერი საშინელი, შეგვაშინა ამაღ ამან.

ნუთუ სრულად ამოგვწყვიტნეს უთვალავმან, ბევრმან სპამან“ (491).

მართლაც, ამ წყებამ რისხვა დასცა მტერს და გამარჯვება მიანიჭა ტარიელს.

უეჭველია, ეს ორივე ადგილი არაბთა სამხედრო ხელოვნების ანარეკლია.

3. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის მიერ აწერილ სამხედრო ხელოვნებას ძალიან ბევრი რამ აქვს საერთო ბიზანტიის სამხედრო ხელოვნებასთან.

„ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით ჯარი ეწყობა და უეჭველია, იკრიბება კიდევ „თემ-თემად“. ბიზანტიაშიც იკრიბება და ეწყობა „თემ-თემად“. „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით მებრძოლის შეიარაღების მთავარი საგნებია: „ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული“. ბიზანტიაშიაც ამგვარი იარაღია. ერთი დამახასიათებელი წვრილმანი შეიარაღებისა: აღმოსავლეთის ერების მებრძოლთ მუზა-

რადი პირახდილი ჰქონდათ; სხვანაირად არც შეიძლე-
ბოდა, რადგანაც დახურული მუზარადი ზღუდავს მხედვე-
ლობას. შეზღუდულ მხედველობით კი მეტად ძნელია
მშვილდ-ისრის გამოყენება. ხმლით მოქმედებისათვის შე-
ზღუდული თვალთახედვაც საკმარისია. სამაგიეროდ პირ-
დაფარული მუზარადი იფარავს პირისახეს მტრის იარა-
ღისაგან. ბიზანტიელების მებრძოლთა მუზარადი პირდა-
ფარული იყო. ასეთსავე მუზარადს ატარებენ „ვეფხის-
ტყაოსნის“ გმირები; ავტორი ერთ ადგილას ტარიელსა
და ავთანდილის შესახებ ამბობს: „**დაეხურა ზარადე-
ბი, პირსა მათსა უფარვიდა**“. „ვეფხისტყაოსნის“
მიხედვით ჯარი უმთავრესად ცხენოსნებისაგან შესდგება,
ქვეითა ჯარს თითქმის არ იხსენიებს ავტორი. ბიზანტი-
აშიაც ჯარის მთავარი ნაწილი ცხენოსნები იყვნენ. საკმა-
რისია მოვიყვანოთ ნიკიფორ ფოკას მოწმობა: „სარდალს,
როდესაც ხუთი ან ექვსი ათასი მძიმედ შეიარაღებული
ცხენოსანი ჰყავს და ღმერთი შველის, მეტი არაფერი არ
ესაჭიროება“. დაბოლოს, რაც უმთავრესია, ბიზანტიის
სამხედრო ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია მკვეთრი
იარაღით (ხმალი) ბრძოლის წარმოება; როგორც დავინა-
ხეთ, „ვეფხისტყაოსანში“ აწერილ სამხედრო ხელოვნები-
სათვისაც დამახასიათებელია მკვეთრი იარაღით ბრძოლა.
ჩვენის აზრით, მოყვანილი ფაქტები საკმარისია წამოყენე-
ბული დებულების დასამტკიცებლად, სხვას რომ არ
გამოვუდგეთ.

4. ზემოთმოყვანილი საბუთების მიხედვით ჩვენ შეგვიძ-
ლიან გამოვთქვათ საერთო მოსაზრება, რომ სამხედრო
ხელოვნება, რომელიც აწერილია „ვეფხისტყაოსანში“,
ეკუთვნის იმ ხანას, როდესაც საქართველოში ჯერ მონ-
ღოლების გავლენა არ იყო, აღმოიფხვრა, სამხედრო ხე-
ლოვნებაში მაინც, ირანის გავლენა, საგრძნობლად შე-

სუსტდა გავლენა არაბებისა და ფეხი მოიკიდა ბიზანტიის გავლენამ ან, უკეთ ვსთქვათ; ბიზანტიის და საქართველოს კულტურას ბევრი რამ საერთო ჰქონდათ.

5. იარაღის სახეობა, ვასალიტეტის სისტემა, რომელიც ცხადად სჩანს სამხედრო ორგანიზაციაში, რაინდობა— ყმობის და ქალის კულტი, ყველა ეს უტყუარი ნიშანია საშუალო საუკუნეების ევროპული ტიპის ფეოდალური ხანის რაინდობისა. მაგრამ ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ფეოდალური ხანის სამხედრო ხელოვნება ფრიად დაბალ საფეხურზე იდგა. ფრანც მერინგი⁹⁾ ფეოდალური ხანის ბრძოლების შესახებ სწერს: იმ დროს „სახელოვანი ომებიც კი უბრალო ჭიდილი იყო და ცოდვაც კია იმაზე ლაპარაკი, რომ ისინი ცოტათი მაინც სამხედრო ხელოვნებას გამოხატავდნენ“. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი კი აგვიწერს ისეთ ხერხებს, რომლებიც იმდროინდელ სამხედრო ხელოვნებას მაღალ საფეხურზე აყენებს. მართლაც ბრძოლის წინ მტრის დაზვერვა, ბრძოლის დროს ფრთების შემოვლა, ისიც წინასწარ შემუშავებული წესით და ჩასაფრება, მეთვალყურე დარაჯის გამოყოფა, უეჭველია, ფრთების და ზურგის დაცვის მიზნით, რაზმების განსაზღვრული წესით დაწყობა, რომელნიც „წყნარად სდგეს და აუშლელად“, ჯარის მართველობის წესი და მტკიცე დისციპლინა, დაბოლოს საუცხოო ხერხი ციხის აღებისა— ყველაფერ ამის შედარება-შეფარდება ევროპის ფეოდალური ხანის რაინდების შეხლა-ჭიდილთან მართლაც რომ ცოდვანაა. ცხადია, იმდროინდელი სამხედრო ხელოვნება გამომხატველია უფრო მაღალი კულტურისა, ვიდრე ფეოდალური ხანის კულტურა, მაგრამ ამ საკითხს ცალკე გამოიკვლევა ესაჭიროება.

⁹⁾ Фр. Меринг—„Очерки по истории войны и военного искусства“. 83. 70.

3236

~~3260 75 333.~~

641/240

ЛЕВАН ГАРСИШВИЛИ

„ВИТЯЗЬ В БАРСОВОЙ ШКУРЕ“

Материалы по истории военного искусства

Грузия 1937 Тбилиси